

Mario Kevo

Počeci jasenovačkog logora i pojmovna (terminološka) problematika *Sustava jasenovačkih logora*

Sredinom travnja 1941. u Zagrebu je, pod pokroviteljstvom *Trećega Reicha* i Kraljevine Italije, utemeljena Nezavisna Država Hrvatska (NDH) koja je provodila politiku rasne i nacionalne isključivosti, a čije su mjere prije svega bile uperene protiv Židova, Srba i Roma. Takva politika je formalno-pravnu podlogu *dobila* u nizu zakonskih akata, naredaba i pravilnika koji su, ujedno, otvorili i proces osnutka sabirnih i radnih logora. Najpoznatiji logor iz razdoblja ustaške države bio je onaj smješten u Lonjskom polju, nedaleko mjesta Jasenovac. Unatoč mnogobrojnim radovima i veoma opsežnoj bibliografiji još ima određenih nedoumica, a moglo bi se reći i određenih (ne)logičnih interpretacija o tome.¹ Stoga se u radu problematiziraju neki pojmovni (terminološki) problemi i nelogičnosti koji ukazuju na neka do sada nedovoljno razjašnjena pitanja u vezi s ustaškim logorom *Jasenovac* (1941.-1945.). No, kako je pitanje jasenovačkog logora veoma složeno te traži temeljitu i nadasve pažljivu analizu mnogih izvora i memoarskih zapisa te objavljene literature i članaka o tome, u radu se, zbog ograničena prostora, ništa posebno ne zaključuje

---

¹ Usp., primjerice, najopsežniju bibliografiju o tome: J. Mirković, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, Banja Luka - Beograd, 2000. godine.

nego se samo otvaraju neka pitanja, odnosno ukazuje na moguće nelogičnosti te predlažu moguća rješenja u vezi s tim pitanjima.

Da bismo ukazali na probleme prvo iznesimo nekoliko činjenica u vezi sa samim počecima, odnosno osnivanjem jasenovačkog logora, jer određeni su faktički podaci veoma bitni za razumijevanje problematike o kojoj se u tekstu govori.

Zbog talijanskog zahtjeva za reokupacijom tzv. *Zone B*, odnosno za preuzimanjem civilne i vojne vlasti na području koje je određeno *Rimskim ugovorima* između NDH i Kraljevine Italije od 18. svibnja 1941. godine, ustaške su vlasti morale zatvoriti i logore koji su u tzv. *prvoj fazi osnivanja logorskog sustava NDH* otvoreni u Gospiću i Jadovnom te na otoku Pagu. Stoga je Eugen Dido-Kvaternik, zapovjednik Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH sredinom srpnja 1941. naredio osnivanje novog logora u koji bi se premjestili zatočenici iz spomenutih logora.² Provedba tog zadatka povjerena je Vjekoslavu (Maksu) Luburiću, dok su *tehničke radove* u vezi s time izvodili odsjeci Ministarstva prometa i javnih radova NDH te Terenski Vodograđevni ured iz Siska. Pod izgovorom pokrenutih velikih javnih radova na isušivanju te privođenju Lonjskoga i Mokrog polja agrarnoj svrsi započelo je, u stvari, osnivanje novog logora, koji je sredinom mjeseca kolovoza 1941. prešao u nadležnost tada osnovane Ustaške nadzorne službe (UNS), odnosno njezina Ureda III. (Ustaška obrana). Tako je, najvjerojatnije 19. kolovoza 1941. godine, otvoren logor nedaleko

---

² Usp. M. Kevo, Počeci logora *Jasenovac*, *Scrinia Slavonica*, sv. 3, Slavonski Brod, 2003., 471-499.

sela Krapje, dok je 10. rujna otvoren logor nedaleko sela Bročice, gdje su internirani uglavnom muškarci, i to Židovi te Srbi, a kasnije i Romi te Hrvati. Ti su logori nazivani i *logorima I. i II.* Zbog teškog terena, poplava i jakih jesenskih kiša nedaleko Jasenovca do sredine listopada 1941. počelo je oblikovanje središnjeg logora koji je smješten u objekte jasenovačke Prometne zadruge. U taj su logor, zvan i *Logor III. i Ciglena*, sredinom studenoga 1941. premješteni preživjeli zatočenici iz *Krapja* i *Bročica*, logora koji su zatvoreni. Potkraj 1941. i u prostorima bivše kaznionice u Staroj Gradiški osnovan je logor, što je formalno-pravno riješeno zakonskom odredbom od 17. veljače 1942. kojom je *Kaznionica* reorganizirana u sabirni i radni logor. Ovaj logor je označavan kao *Logor V.*, dok je u naselju Jasenovac formirana *Kožara* koja je nazivana i *Logor IV.*, o čemu će još biti riječi. Naposljetku, u široj okolici Jasenovca i Stare Gradiške osnovane su i logorske ekonomije (Mlaka, Jablanac, Gređani, Uštica, Bistrica, Feričanci i Dubica), na kojima su zatočenici radili za potrebe logora kao i vanjskog svijeta.

Jedinice Ustaške vojnice koje su osiguravale logorsko područje početkom 1942. zamijenjene su satnijama netom utemeljene Ustaške obrane, odnosno Ustaškoga obrambenog zdruge (UOZ), koji je u početku imao sedam satnija. Tim satnijama kasnije je pridodano još nekoliko satnija, pa su utemeljene bojne. Potom su postupno postavljene stalne posade u Bosanskoj Dubici, Novskoj, Sunji i Lipovljanima. Osnovna je zadaća tih jedinica bilo sprečavanje mogućeg napada izvana.³

---

³ Usp. Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Zbirka 1549, Zbirka izvornog gradiva iz vremena NDH, I-96/378-384 (V. Milivoj, *Izjava o UOZ-u, organizaciji rada i časničkom kadru*).

Nakon prikaza osnovnih činjenica u vezi s osnivanjem jasenovačkog logora krenimo redom u razjašnjavanje određenih pitanja. Pritom ćemo konzultirati određene autore, kako iz hrvatske, tako i srpske historiografije, u čijim se radovima javlja, njima zajednička, određena pojmovna (terminološka) zbrka u vezi s naslovljenom problematikom. Naravno, ovdje ćemo ukazati samo na nekoliko autora, odnosno naslova knjiga i/ili članaka koji su o jasenovačkoj problematici objavljeni u posljednjih nekoliko godina.

Na samom početku obvezatno treba spomenuti Milana Bulajića, bivšeg direktora Muzeja žrtava genocida iz Beograda. Iako je on napisao niz knjiga o jasenovačkom logoru, ovdje ćemo se ipak osvrnuti samo na jednu njegovu knjižicu, odnosno na u njoj iznesene određene tvrdnje (zajedničke svim autorovim radovima posvećenima jasenovačkoj problematici), a koja je prevedena na engleski jezik te je time postala dostupna i široj svjetskoj javnosti. Riječ je o knjizi *Tudjman's "Jasenovac Myth": genocide against Serbs, Jews and Gypsies*, Beograd, *Stručna knjiga*, 1994. godine, koja je u prilogu opremljena zemljovidom pod nazivom *Sistem ustaških logora područja Jasenovac* (kao autori zemljovida navode se Simo Brdar i Strahinja Kurdulija). Zemljovidom se, od strane njegovih autora, *prepoznaju* logori i logorske ispostave, odnosno prihvatni i *preljevni* logori: logorima su označena mjesta Krapje, Bročice i Jasenovac, potom *Centralni logor Jasenovac* i *Stara Gradiška*, dok su logorskim ispostavama ili *preljevnim logorima* označena mjesta Baćin, Cerovljani, Dubica, Uštica, Košutarica, Međeđa, Mlaka, Jablanac i Bistrica. Usto, spominje se i površina od 210 četvornih kilometara (!?) koju je zauzimao tzv. *Sistem ustaških logora smrti*.

Spomenuti detalji ukazuju na probleme sa kojima će se susretati svaki *obični* čitatelj ili, pak, *nedovoljno upućeni* istraživač, što će svakako ovisiti i o vrsti literature koju će konzultirati. Neovisno o tome, ovdje se odmah nameće i nekoliko pitanja koja, međutim, svakoga tko se bavi naslovljenom problematikom moguće izlaže i opasnosti da bude optužen za *relativizaciju zločina*. No, stvar ipak nije tako jednostavna i unatoč tome mora biti razriješena. Naime, svatko tko se bavi spomenutom problematikom prvo bi trebao razjasniti pojmove, odnosno terminološki odrediti o čemu je ovdje riječ, što je *logor*, što su to *preljevni logori* i slično. Ustaški je sustav, pak, poznavao i/ili sadržavao nekoliko vrsta logora, koji su, prema namjeni, mogli biti *sabirni*, *radni* ili *useljeničko-iseljenički*: termin *preljevni logori* nije, međutim, postojao niti se koristio. Uporaba takvih i sličnih formulacija traži detaljniju raščlambu, a trebalo bi utvrditi i zbog čega su nastale te kako je došlo do takvih konstrukcija. Jesu li one nastale iz čisto političkih razloga koji su gotovo pola stoljeća onemogućavali nepristrana znanstvena istraživanja i objektivnu spoznaju ili, pak, zbog opravdavanja iznimno velikog broja jasenovačkih žrtava (koji je, ponekad, prelazio i milijun žrtava)? Upravo s brojem žrtava moguće je povezana i tvrdnja kako je riječi o logoru koji je prostorno zauzimao više od 200 četvornih kilometara. Ili se, naposljetku, spomenute ideje javljaju krajem 60-ih godina 20. st. zbog potreba osnivanja Javne ustanove Spomen područje *Jasenovac*, pri čemu je trebalo utvrditi i ingerenciju njezina prostornog djelovanja?

No, to su samo neka od pitanja na koja treba odgovoriti, odnosno neki od problema koje treba sustavno istražiti. Svakako, već ovdje, treba uočiti i kako pogrešku drugih, kasnije navedenih autora predstavlja i posve stereotipno

preuzimanje navedenih tvrdnji, bolje rečeno teorija o više jasenovačkih logora: poneki autori spominju sedam, osam, pa i više jasenovačkih logora, iako je znano kako je sveukupno postojalo pet, točnije kako su najvjerojatnije postojala dva logora (*Jasenovac* i *Stara Gradiška*). Unatoč tome, u sklopu navedenih Bulajićevih tvrdnji, i nadalje treba sagledati što pišu i poneki drugi autori.

Poneki od tih autora koriste i *dvostruko označavanje*, odnosno spominju i *Sustav jasenovačkih logora* i logor *Jasenovac*. Tako primjerice Jovan Mirković u svojoj već spomenutoj bibliografiji radova o jasenovačkom logoru u njenom naslovu spominje *Jasenovačke logore*, dok u knjizi veoma često koristi samo termin *logor Jasenovac*.⁴ Poneki autori, pak, *Jasenovac* opisuju navodeći svih pet logora, a bez ikakva razlikovanja razdoblja njihova postojanja. Tako, primjerice, Nikola Žutić i Petar Kačevenda pišu:

*U drugoj polovini 1941. godine osnovan je Jasenovac u čijem kompleksu je bilo pet manjih logora (Krapje, Bročice, Kožara, Cig-lana i Stara Gradiška).*⁵

S druge strane, ne tako davno, poneki spominju i *jasenovačku skupinu logora*.⁶ A u popratnim komentarima uz *Dnevnik Diane Budisavljević* spominje se i *sustav koncentracijskih logora* koji se sastojao od logora *Jasenovac I., II.*,

---

⁴ Usp. bilješku 1.

⁵ N. Žutić i P. Kačevenda, *Srbi u NDH: izabrana dokumenta*, Beograd, 1998., 28.

⁶ Usp. D. Kovačić, Iskapanja na prostoru koncentracijskog logora *Stara Gradiška* neposredno poslije završetka Drugoga svjetskog rata i procjene broja žrtava, *Scrinia Slavonica*, sv. 3, Slavonski Brod, 2003., 500 i dalje.

III., IV. i V., pri čemu se, usto, govori i o logorima *Mlaka*, *Jablanac* itd.⁷

Iz navedenoga je vidljivo da autori ne prave distinkciju, odnosno ne razdvajaju vrijeme postojanja logora o kojima pišu, pa se, stoga, može dobiti dojam kako je *jasenovački sustav logora* uistinu postojao, i to u obliku pet logora. Naime, iz tako nejasno formuliranih i uopćenih stavova veoma se lako može pogrešno zaključiti kako je istodobno postojalo pet logora, koji su i istodobno djelovali te istodobno bili i zatvoreni.

Uz M. Bulajića, ovdje treba navesti da su poneki autori otišli još i dalje u raščlambi pojma *Sustav jasenovačkih logora*, pa tako, osim već spomenutih pet logora, oni *poznaju* i postojanje *Logora V. (Ciganski)* te *Logora VI.* (ženski logor u selu Mlaka).⁸ A ima i autora koji se ne ograničavaju marginama postavljenima od M. Bulajića te idu i dalje, uključujući u *jasenovački sustav* recimo i *Lepoglavu* kao *Logor VI.*⁹ U *jasenovački sustav* se, uz *Lepoglavu*, uključuju i Krušćica, Loborgrad, Gornja Rijeka, Đakovo, Tenje, Jastrebarsko, Sisak, Vinkovci, Zemun i Sremska Mitrovica. Primjetno je, dakle, da su poneki autori vjerojatno poistovjetili, odnosno izjednačili pojam *Sustav jasenovačkih logora* sa cjelokupnim logorskim sustavom u NDH.

---

⁷ Usp. *Fontes, Izvori za hrvatsku povijest*, g. 8., Zagreb, 2003.: *Dnevnik D. Budisavljević*, 8, 42 (bilj. 40), 51 (bilj. 45), 77 (bilj. 69) i 90 (bilj. 73).

⁸ Usp. D. Kovačić., n.dj., 501 (tvrdnje preuzete od Anđelka Barbića).

Usp. i Petar Bašić i M. Kevo, O problemu postojanja jasenovačkog logora nakon 1945. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 30, Zagreb, 1997., 301, te, među ostalima, i radove Antuna Miletića i Radovana Trivunčića.

⁹ Usp. M. Ručnov, *Zašto Jasenovac?*, Beograd, 2001., 169 i dalje.

Nakon prikaza tvrdnji koje poneki autori iznose u svojim radovima, ovdje treba ukazati i na nekoliko činjenica koje dodatno *bacaju novo svjetlo* na spomenutu problematiku. Naime, V. (M.) Luburić je bio zapovjednik Ureda III. UNS-a, odnosno Ustaške obrane ili Ureda za logore te je bio nadležan za sve logore na području NDH. Bio je, dakle, što je nepostojeći i neslužbeni naziv, "zapovjednik svih koncentracionih, radnih i sabirnih logora u NDH."¹⁰ Logori *Jasenovac* i *Stara Gradiška*, uostalom kao i svi ostali logori u NDH imali su, pak, svoju zapovjednu strukturu s jednim ili više zapovjednika. U *Jasenovcu* su, obično, bila dvojica zapovjednika: zapovjednik Radne službe i zapovjednik logora, a bili su, kao i ostali zapovjednici logora, podređeni predstojniku Ureda III. UNS-a, odnosno Ustaške obrane, dakle do sredine 1942. V. (M.) Luburiću, koji se i nakon ukidanja UNS-a početkom 1943. opet pojavljuje na jasenovačkom području, a u vezi s UOZ-om, odnosno Logorskim obrambenim združenjem koji je osnovan u Lipiku, a koji je svoje jedinice imao stacionirane od Lipika, preko Novske i Jasenovca, do Dubice. Sjedište tih snaga nalazilo se u mjestu Jasenovac, a jedinice I. UOZ-a bile su zadužene za osiguranje logorskog područja i njegove šire okolice (*Logorski obrambeni sdrug*). Navedeno ukazuje kako autori koji pojedina mjesta oko Jasenovca i Stare Gradiške označavaju *preljevskim logorima* ta mjesta u stvari izjednačuju s mjestima stacioniranja postrojbi UOZ-a.

Ovdje bi se, i prema ranije navedenome, moguće moglo i još jednom dodati da je izgledno kako su poneki autori izjednačili *Sustav jasenovačkih logora* sa logorskim susta-

---

¹⁰ *Tko je tko u NDH, Hrvatska 1941.-1945. godine*, ur. D. Stuparić, Zagreb, 1997., 241.

vom u NDH. A sada se, iako predstoje daljnja sustavna istraživanja naslovljene problematike, već može reći kako je riječ o logorskom sustavu u NDH te, stoga, treba biti zamijenjena ponekad izražena dosadašnja terminološka pogreška da je riječ o tzv. *Sustavu jasenovačkih logora*. U tom se sklopu može zaključiti i kako su postojali jedan logor *Jasenovac*, jedan logor *Stara Gradiška*, jedan *Loborgrad* ili jedan logor *Gornja Rijeka*, koji su zajedno tvorili logorski sustav u NDH.

Ovdje, potom, nećemo *ulaziti u razloge* zašto je postojala određena (obimnija) fluktuacija između zatočenika iz *Jasenovca* i *Stare Gradiške* u oba pravca nego ćemo samo ukazati na pitanja koja proizlaze iz te fluktuacije. Naime, fluktuacije je zatočenika bilo između svih logora u NDH, no za poneke je autore ta fluktuacija, osobito što je bila veća, između *Jasenovca* i *Stare Gradiške* bila potvrdom o navodnom postojanju *Sustava jasenovačkih logora*, pri čemu se navedeni logori ponekad čak i izjednačavaju, odnosno spajaju, što nije posve ispravno. Naime, fluktuacija je zatočenika, već je naglašeno, postojala između svih logora u NDH. Recimo, između *Loborgrada* i *Stare Gradiške*, ali takve dokumente ne potpisuje zapovjednik jednoga ili drugoga od tih logora nego načelnik Ureda III. UNS-a, o čemu ima više potvrda u nizu slučajeva. S druge strane, i objašnjenje je velike fluktuacije zatočenika između *Jasenovca* i *Stare Gradiške* veoma jednostavno. Naime, ako u osnovne razloge fluktuacije ubrojimo primjerice i razdaljinu, odnosno relativno malu udaljenost između *Jasenovca* i *Stare Gradiške*, logičnije je očekivati da će fluktuacija ili, točnije, odlazak na prisilni rad u okolini ta dva logora biti puno jednostavniji i izvediviji negoli da se zatočenici premještaju recimo u *Lepoglavu*, iako je bilo i takvih slučajeva, prim-

jerice kada je dio zatočenica iz *Stare Gradiške* potkraj 1944. premješten upravo u *Lepoglavu*. Nerazumnim se, stoga, čini tvrdnja da bi se određen broj zatočenika iz *Stare Gradiške* na prisilni rad (taj je proces službeno nazivan i *premještanjem na izdržavanje kazne*) premještao u *Lepoglavu*, *Loborgrad* ili *Gornju Rijeku*. Vjerojatnije je relativno jednostavno i donekle logično obrazloženje da je na premještanje zatočenika više utjecala blizina logora, osobito dva spomenuta, jer u bližoj okolici *Jasenovca* i *Stare Gradiške* ionako nije bilo drugih logora.

Nadalje, u razjašnjenju dileme *za* ili *protiv* tvrdnje o postojanju *Sustava jasenovačkih logora* pripomaže još nekoliko činjenica. Naime, na ulazu u jasenovački logor se nalazio natpis *Radna služba Ustaške Obrane, Sabirni logor br. III*. Ovo je već malo teže, ali ne i nemoguće pojasniti. Vjerojatno je, jer su prvi logori bili *I.* i *II.*, odnosno *Krapje* i *Bročice*, da je logor *Ciglana*, smješten nedaleko samoga mjesta *Jasenovac*, predstavljao treći logor, *Logor III.*, označavan tako nadalje i nakon zatvaranja *Krapja* i *Bročica*, odnosno logora *I.* i *II.* Potvrdu tome možemo naći i u službenima ustaškim dokumentima o jasenovačkom logoru budući se, u početku, i njegovo zapovjedništvo označava pluralom: *Zapovjedništvo sabirnih logora u Jasenovcu*, a tek potom singularom: *Zapovjedništvo logora Jasenovac* ili *Zapovjedništvo logora u Jasenovcu*. S druge strane, poneki autori spominju i postojanje *Logora IV.* ili *Kožare* smještene u mjestu *Jasenovac* koja, dakle, nije bila izravno povezana s logorom *Jasenovac (Ciglana)*. I za ovaj slučaj postoji moguće objašnjenje. Naime, *Kožara* je, u stvari, označavala jednu od radnih grupa (tzv. *Kožarska grupa*) na koje su bili podijeljeni zatočenici koji su bili deportirani u *Jasenovac*. Ona je bila, već je spomenuto, dislocirana od jasenovačkog

logora i, vjerojatno, od iznimnog značaja za ustašku vlast budući je izrađivala kožarske predmete za vojne potrebe, no to ujedno ne znači i da je predstavljala zasebni logor, iako je u zapovjednoj strukturi bila podložna zapovjedniku jasenovačkog logora i nije imala vlastitu zapovjednu strukturu.

Naposljetku bi trebalo ukazati i na faktičke detalje, odnosno ustvrditi kako je prvo osnovan logor nedaleko sela Krapja, a potom je, doduše ubrzo, uslijedilo i osnivanje logora nedaleko sela Bročice. No, ubrzo nakon početnih radova na formiranju logora *Ciglana*, logori *Krapje* i *Bročice* su zatvoreni. Ako, usto, postojanje logora *Kožara* protumačimo kao mjesto radne grupe, postojao je još, neovisno o navedenome, i logor *Stara Gradiška*. Iz tih se razloga nikako ne može govoriti o *sustavu ili skupini jasenovačkih logora* nego samo o logoru *Jasenovac* ili o logoru *Stara Gradiška*. Potonji su logori, doduše, bili pod zajedničkim zapovjedništvom, ali su, može se sa sigurnošću reći, funkcionirali gotovo samostalno. U prilog tome, među ostalim, svjedoče i memoarski zapisi logoraša Erwina Millera koji je gotovo cijelo vrijeme trajanja Drugoga svjetskog rata u nas bio zatočen u *Jasenovcu* te, naposljetku, uspio pobjeći iz *Kožare*. On, u nedavno objavljenome hrvatskom izdanju tih zapisa koji se odnose na njegova zatočenja u *Jasenovcu*, *Staroj Gradiški* i *Kožari* te na određeno vrijeme logorovanja koje je proveo i na ekonomijama, iscrpno piše o događajima koji su se zbivali u logorima *Jasenovac* i *Stara Gradiška*.¹¹

---

¹¹ Usp. E. Miller, *Izabran za umiranje*, ur. Zora Dirnbach, Zagreb, 2004. godine.

Umjesto zaključka

U formiranju *logorskog sustava NDH* jednu od središnjih uloga imalo je formiranje sabirnoga i radnog logora *Jasenovac* koji se počeo oblikovati u ljeto 1941. godine. Prvi logor je osnovan 19. kolovoza 1941. nedaleko sela Krapja, dok je 10. rujna iste godine osnovan i logor nedaleko sela Bročice. Do sredine listopada počelo je oblikovanje središnjeg logora, tj. *Ciglane*, a logori *Krapje* i *Bročice* su ubrzo, sredinom studenoga 1941. godine, zatvoreni. Pod Zapovjedništvo sabirnih logora u Jasenovcu stavljen je potom bivši Kazneni zavod *Stara Gradiška*, dok je Logor IV. (*Kožara*) najvjerojatnije predstavljao dislociranu radnu grupu, koja je imala određene *konture logorske organizacije* baš zato što je bilo dislocirana od jasenovačkog logora.

S obzirom da se kod dobrog dijela autora ne navode vremenske odrednice o tome, svaki bi *neupućeni* čitatelj veoma lako mogao zaključiti kako je, što nije bio slučaj, istodobno postojalo (najmanje) pet logora. No, ako jasno napravimo distinkciju te omeđimo vremensko postojanje logora vidljivo je da su postojali logor *Jasenovac* (koji je imao dislociranu kožarsku radnu grupu u samome mjestu *Jasenovac*) te logor *Stara Gradiška*. Dakle, ako se držimo vremenskih odrednica nemoguće je govoriti o *sustavu ili o skupini jasenovačkih logora*, iako poneki autori o tome govore, moguće da bi uvećali broj žrtava, zbog čega su morali uvećati ili broj logora i njihove površine ili površinu jednoga logora (*Jasenovca*), koja je tako narasla i do 240 četvornih kilometara, iako je logor, u stvari, zauzimao prostor od 1,5 do dva četvorna kilometra.

Zaključno, može se govoriti samo o logoru *Jasenovac* te logoru *Stara Gradiška*, koji su, doduše, bili pod zajedničkim zapovjedništvom, ali su funkcionirali gotovo samostalno.

Ovaj prijedlog – da se govori o logorima *Jasenovac* i *Stara Gradiška* – svakako je ispravniji od spominjanja i korištenja naziva *Jasenovački logori*, *Sustav jasenovačkih logora*, *Jasenovačka skupina logora*, *Sustav Jasenovac - Stara Gradiška*... Zašto? Jer ujednačavanje kriterija pripomaže i istraživačima i čitateljima, pa i autorima koji se bave naslovljenom problematikom: naime termini, poput ranije spomenutih, koje poneki od njih često koriste nisu posve jasni, pa bi svođenje problema samo na spominjanje logora *Jasenovac* ili logora *Stara Gradiška* u stvari bitno pripomoglo jasnoći navedene problematike kojom se, uostalom, određeni autori već duže vrijeme bave. Tome, s druge strane, nikako nije suprotstavljena nepobitna činjenica kako je u Jasenovcu i njegovoj okolini postojalo pet logora. No, važno je naglasiti, a ovdje još jednom i ponoviti da su prvi logori: *I. i II. (Krapje i Bročice)* zatvoreni nakon nekoliko mjeseci postojanja, odnosno već sredinom studenoga 1941. godine, a da je *Kožara* najvjerojatnije predstavljala dislociranu kožarsku grupu u mjestu Jasenovac. Dakle, samo *Logor III. Ciglana* (1941.-1945.), smješten nedaleko Jasenovca, a koji je zauzimao 1,5 do dva četvorna kilometra prostora, i *Stara Gradiška* (1942.-1945.) bili su, u stvari, jedini logori koji su postojali gotovo cijelo vrijeme trajanja Drugoga svjetskoga rata u nas.

Sažetak

Unatoč protoku vremena te mnogobrojnim radovima i veoma opsežnoj bibliografiji (brojnim knjigama, člancima, feljtonima...) u vezi s ustaškim sabirnim i radnim logorom *Jasenovac* još ima određenih nejasnoća i nedoumica, a moglo bi se reći i određenih (ne)logičnih interpretacija o tome, a kojima historiografija nije poklonila dužnu pozornost. Naime, različiti autori na različite načine i, razumljivo, s različitih aspekata sagledavaju tu problematiku, ali *zajedničku* *crtu* dobrog dijela autora

predstavlja problem čisto terminološke prirode, tj. neujednačenosti pojmova o tome. Naime, poneki autori govore o logoru *Jasenovac* ili logoru *Stara Gradiška*, dok drugi autori koriste termine poput *Sustav jasenovačkih logora*, *Jasenovačka skupina logora*, *Logorski sustav Jasenovac - Stara Gradiška* i slično. Istodobno, taj *sustav* sadržava najmanje pet, a ponekad i više logora, a poneki autori, doduše rijetki, u taj *sustav* uključuju i gotovo sve ostale logore u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj te govore o 210, poneki čak i o 240 četvornih kilometara prostora koji je zauzimao *Sustav jasenovačkih logora*.

U radu se, podijeljenom u tri dijela, ukazuje na poneke nedosljednosti i razilaženja u spomenutoj pojmovnoj zbrci te pokušava ukazati na tu problematiku i njezina moguća rješenja. U prvome se dijelu daju osnovni podaci o *tehničkim* počecima jasenovačkog logora, odnosno o njegovu osnivanju. U drugome se dijelu, pak, na temelju analize manjeg uzorka knjiga i članaka objavljenih u posljednjih nekoliko godina o tome, kako u sklopu hrvatske, tako i u sklopu srpske historiografije, navode pojmovni (terminološki) problemi, koji, uz određene nedosljednosti, nelogičnosti i moguće krive interpretacije, otvaraju brojna pitanja ili ih i uvećavaju. Naposljetku, u trećemu dijelu daju se određeni prijedlozi koji ukazuju na moguća rješenja naslovljene problematike, odnosno pokušava se dati vremensko određenje postojanja logora. U Jasenovcu i njegovoj okolici postojalo je, naime, pet logora, no bitno je naglasiti kako su prvi logori *Krapje* i *Bročice* zatvoreni već sredinom studenoga 1941. godine. Nešto ranije, tj. sredinom listopada nedaleko Jasenovca je počelo oblikovanje logora *Jasenovac*, zvanog i *Ciglana*, koji je zauzimao 1,5 do dva četvorna kilometra prostora i djelovao do kraja travnja 1945. godine. Usto, *Logor IV. (Kožara)* najvjerojatnije je predstavljao dislociranu kožarsku grupu u mjestu Jasenovac, dok je bivši Kazneni zavod *Stara Gradiška* bio označavan kao *Logor V*.

Zaključno, kada je riječ o ovoj povijesnoj problematici, jasno je da je moguće prihvatljivo rješenje ono koje spominje samo logore *Jasenovac* (1941.-1945.) i *Stara Gradiška* (1942.-1945.) koji su, u stvari, jedini i postojali gotovo cijelo vrijeme trajanja Drugoga svjetskoga rata u nas.

Zusammenfassung

Trotz verstrichener Zeit, vielzähliger Arbeiten und sehr umfangreicher Bibliographie (unzählige Bücher, Artikel, Feuilletons) hinsichtlich des

Ustascha Sammel- und Arbeitslagers *Jasenovac* gibt es noch bestimmte Unklarheiten und Unsicherheiten, ja sogar bestimmte (un)logische Interpretationen darüber, denen die Geschichtsschreibung nicht genügend Aufmerksamkeit geschenkt hat. Unterschiedliche Autoren nämlich beleuchten diese Problematik auf unterschiedliche Weise, und, was verständlich ist, unter unterschiedlichen Aspekten. Gemeinsam ist ihnen jedoch das Problem mit der Terminologie, d.h. die Ungleichheit der Begriffe. Einzelne Autoren sprechen nämlich vom Lager *Jasenovac* oder vom Lager *Stara Gradiška*, während andere Autoren Begriffe wie *System von Jasenovac-Lagern*, *Lagergruppe von Jasenovac*, *Lagersystem Jasenovac-Stara Gradiška* o.Ä. verwenden. Gleichzeitig beinhaltet *dieses System* mindestens fünf, manchmal sogar mehrere Lager. Einzelne Autoren, obwohl sie selten sind, schließen in *dieses System* fast alle Lager im Unabhängigen Staat Kroatien ein und reden von 210, einzelne sogar von 240 Quadratkilometern Fläche, auf der sich das *System der Jasenovac-Lager* erstreckte.

In der Arbeit, die in drei Teile gegliedert ist, wird auf einige Widersprüche und Unterschiede im erwähnten Begriffswirrwarr und auf mögliche Lösungen hingewiesen. Im ersten Teil werden Grundangaben über die *technischen* Anfänge der *Jasenovac-Lager* bzw. über ihre Gründung aufgeführt, während im zweiten Teil auf Grund von Analysen eines kleineren Musters von Büchern und Artikeln, die in den letzten Jahren dazu sowohl im Rahmen der kroatischen als auch der serbischen Geschichtsschreibung veröffentlicht wurden, terminologische Probleme aufgeführt werden, die wiederum trotz bestimmter Widersprüche, Ungereimtheiten und möglicher falschen Interpretationen unzählige offene Fragen anschneiden bzw. unter die Lupe nehmen. Schließlich werden im dritten Teil bestimmte Vorschläge für die Lösung der genannten Problematik unterbreitet, bzw. es wird versucht, das Bestehen der Lager zeitlich zu bestimmen. In *Jasenovac* und seiner Umgebung gab es nämlich fünf Lager, es ist jedoch wichtig zu betonen, dass die ersten Lager *Krapje* und *Bročice* bereits Mitte November 1941 geschlossen wurden. Etwas früher, d.h. Mitte Oktober, fing man unweit von *Jasenovac* mit der Formierung des Lagers *Jasenovac* an, auch *Cigjana* genannt, das 1,5 bis 2 Quadratkilometer Fläche beanspruchte und bis Ende April 1945 in Betrieb war. Daneben auch Lager IV (*Kožara*), das wahrscheinlich eine verlagerte *Kožara-Gruppe* im Ort *Jasenovac* war, während die ehemalige Strafanstalt *Stara Gradiška* als Lager V bezeichnet wurde.

Abschließend zu dieser geschichtlichen Problematik ist klar, dass eine akzeptable Lösung sein könnte, nur die *Lager Jasenovac* (1941-1945) und *Stara Gradiška* (1942-1945) zu erwähnen, die eigentlich als einzige fast während des ganzen Zweiten Weltkriegs bei uns existierten.

Summary

Despite the lapse of time and numerous papers as well as an extensive bibliography (numerous books, articles, essays...) in connection with Ustasha collection and work camp *Jasenovac* there is still lack of clarity and some dilemmas, and one could say specific (il)logical interpretations to which adequate attention was not given in historiography. Namely, different authors interpret these problems in different ways and from different points of view, which is understandable, but a *common thread* with a substantial number of authors is of a purely terminological nature, that is to say there uneven concepts about it. Specifically, some authors talk about *Jasenovac* camp or *Stara Gradiška* camp, while other authors use expressions like *System of Jasenovac camps*, *Group of Jasenovac camps*, *Jasenovac camp system* - *Stara Gradiška* etc. At the same time, this *system* contains at least five camps sometimes even more, and some authors, albeit rarely, include almost all other camps in the Independent State of Croatia in this *system* and talk about 210, and some even 240 square kilometres of space encompassed by the *System of Jasenova camps*.

The paper is divided in three parts and points to some inconsistencies and incongruities in the above-mentioned conceptual confusion and attempts to point out these problems and discover possible solutions. In the first part the basic data on the *technical data* about the beginning of *Jasenovac* camp are given, that is to say about its founding. The second based on the analysis of a small sample of books and articles published in the last few years about it in Croatian and Serbian historiography, lists the conceptual (terminological) problems, which apart from certain inconsistencies, illogical conclusions and possible wrong interpretations, open many issues or expand them. Finally, the third part brings suggestions that point to possible solutions of the listed problems; that is to say, it attempts to ascertain the time framework of the camp existence. There were five camps in *Jasenovac* and it

---

surroundings, but it is important to emphasise that the first camps *Krapje* and *Bročice* were closed by the middle of November 1941. Somewhat earlier, in the middle of October a camp called *Ciglana* began to emerge in Jasenovac, which comprised the area of 1,5 – 2 square kilometres and was operational until the end of April 1945. In addition, *Camp IV (Kožara – leather-works)* was most probably a dislocated leather-processing group in Jasenovac, while the ex Penitentiary *Stara Gradiška* was designated as *Camp V*.

In conclusion, when we discuss the historical problems it is clear that the possible acceptable solution is the one that mentions only *Jasenovac* (1941-1945) and *Stara Gradiška* camps (1942-1945) which were in fact the only camps that existed throughout WW II in this area.